

Hadis Tahrîcine Esas Teşkil Etmesi Yönüyle CD'lerin İlmî Değeri: Mevsû'atü'l-Hadîsi'ş-Şerîf Örneği

Halil İbrahim KUTLAY, Dr.*

I. Giriş

Hadis İlimleri arasında yer alan ilim dallarından biri de,** Hadis Tahrîci İlmî'dir. Hadis tahrîci, hadisin senediyle nakledildiği temel hadis kitaplarındaki yerinin belirtilmesi, hadisin kabul edilip edilmemesi açısından (*sahîh, hasen, zayıf* vs. şeklinde) derecesinin ilmî bir şekilde tespit edilmesidir.¹

Bunu gerçekleştirmek için hadisin hem metni, hem de bunu nakleden râvî ve eserler, sıhhati ve güvenilir olup olmaması yönünden hadis âlimleri tarafından büyük bir hassasiyet ve titizlikle incelenmiştir. Herhangi bir hadisi naklederken mutlaka hadisin yer aldığı eserin adının verilerek nakledilmesi, hadis âlimleri tarafından önemle vurgulanmış, kaynağı veya derecesi belirtilmeyen hadislere ihtiyatla yaklaşmıştır.

Hadislerin bilgisayar ortamına aktarılması ile hadis ilimlerinde özellikle Hadis Tahrîci İlmî'nde yeni bir çığır açılmıştır. Binlerce cilt tutan hadis külliyâtı ve hadis mecmuaları bir CD'ye sığdırılmış, böylece ilim ehline büyük bir imkân sunulmuştur.

* İlim Yayma Cemiyeti Eğitim Koordinatörü, Fatih, İSTANBUL. halilikutlay@hotmail.com

** Bu makalenin erken bir sürümü, *İslâmî Edebiyat İlmî Bülteni*'nde Ekim 2002 sayısında (İstanbul: Ekim 2002, s. 24-33) yayınlanmıştır.

¹ Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr* (nşr. Hamdi ed-Demr Dâniş Muhammed), Mekke: Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz 1998/1418, I, 20; Mahmûd et-Tahhân, *Usûlü't-tahrîc ve dirâsetü'l-esânîd*, Riyad: Mektebü'r-Reşîd 1983, s. 10; Muhammed Mahmud Bekkâr, *İlmü tahrîci'l-ehâdis*, Riyad: Dâru Taybe 1996, s. 11; Abdülmühdî b. Abdülkâdir, *Turuku tahrîci hadîsi Rasûlillâh*, Mekke: Mektebetü'l-Faysaliyye ts, s. 10; Abdülmecûd Muhammed Abdüllatîf, *Keşfü'l-Lisâm*, Kahire: Mektebetül-Ezher 1984, I, s. 28.

Bu konuda yapılan çalışmaların ilki, dokuz temel hadis kaynağını içeren *Mevsû'atü'l-Hadîsi'ş-Şerîf* adlı hadis CD'sidir. CD'de; meşhur altı temel hadis kitabı (*el-Kütübü's-sitte*) ile birlikte İmâm Mâlik'in *Muvatta'*, Dârimî'nin *Sünen'i* ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'i*ni ihtiva etmekte, ilim ehli tarafından yıllardır kullanılmakta olan *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-hadîsi'n-Nebevî*'ye (*Concordance*) nispetle çok çabuk bir şekilde hadislere ulaşılmasını mümkün kılan, geliştirilmiş şeklini sunmaktadır.

Bu CD'de; adı geçen dokuz eserde yer alan hadislerin tamamı senedleri ve metinleriyle harekeli olarak büyük bir titizlikle aynen nakledilmiş, hadis numaraları, buldukları bâb isimleri ve numaraları belirtilmiştir. Ayrıca hadis senedlerinde zikri geçen râvîlerin güvenilirlik dereceleri hakkında hadis âlimlerinin görüşleri kısaca arz edilmiş, hadis metinlerinde nadir rastlanan bazı kelimelerin anlamları açıklanmış ve hadislerle ilgili bazı önemli konularda gerekli bilgiler sunulmuştur.

Mevsû'atü'l-Hadîsi'ş-Şerîf CD'si hakkında akademik çevrelerde genellikle olumlu bir yaklaşımın bulunduğu müşahede edilmektedir. Ancak CD'nin içeriği, bilimsel anlamda farklı yönleriyle tartışılmış ve bu konuda kapsamlı ilmî değerlendirmeler yapılmış değildir. Hatta "hadislerin derlenmesi ve değerlendirilmesi alanında bilgisayar teknolojilerinden yararlanılması" konusunda yazılan ilmî makaleler ve hazırlanan tezler bile henüz yeterli sayıda ve arzu edilen boyutta değildir.²

Bu makalede özellikle vurgulanmak istenen nokta, *Mevsû'atü'l-Hadîsi'ş-Şerîf* CD'sinin ilim dünyasına kazandırdığı birtakım yararları ve avantajları yanında, mutlaka işaret edilmesi gereken bazı eksiklikleri ve dezavantajlarının bulunduğu da dikkat çekmektedir.

II. Mevsû'atü'l-Hadîsi'ş-Şerîf CD'sinin Tanıtımı

Mevsû'atü'l-Hadîsi'ş-Şerîf CD'sinin, Şeriketü'l- Berâmici'l-İslâmiyyeti'd-Devliyye (Global Islamic Software Company-GISCO) tarafından hazırlanan ve Sahr Şirketi tarafından piyasaya sunulan ikinci sürümünde (el-İsdârü's-sânî 2.00 1991-1997); *Kütübü sitte*, içeriği ve yazılım programı hakkında (1) arz, (2) bahs, (3) me'âcim, (4) ta'rîfât, (5) tedribât, (6) masâdir, (7) hıyârât, (8) müsâ'ade şeklinde sekiz ayrı konuda detaylı bilgi verilmektedir.

² Bkz. Abdülazîm ed-Deyb, "Bilgisayar vasıtasıyla Sünnet-i Seniyyeyi Toplama ve Tasnif İçin Bir Tasarı", terc. Abdullah Aydın, *Diyanet İlmî Dergi*, XX, sayı 1, Ankara 1984 s. 57-64; Mehmet Yılmaz, *Hadis İlimlerinde Bilgi-Belge Tasnifi ve Bilgisayarların Sunduğu Yeni İmkânlar*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek lisans Tezi); Fikret Karapınar, "el-Mevsû'atü'z-Zehbiyye'nin Tanıtımı", *İslâmiyat*, Ankara 1998.

Üzerinde araştırma yapılacak her hangi bir hadîs-i şerîfin sözü edilen temel dokuz kaynaktaki yerinin bulunabilmesi için Bahs (arama) konusu seçilir. Bu seçenek kullanıldığında *ruvât*, *el-bahsü's-sarfi*, *tahrîc*, *mevzû*, *mütenevvi* şeklinde beş ayrı bölümle karşılaşılır.

Aranan hadisi bulabilmek için bu bölümlerden biri –meselâ ikinci bölüm (el-bahsü's-sarfi)– açılır. Buradaki beyaz boşluğa hadis kelimelerinden bir veya birkaçı yazılır. Az sonra ekranda bu hadisin hangi kaynaklarda yer aldığı sırasıyla görülür. Daha sonra hadis hakkında ayrıntılı bilgi alabilmek için *arz*, *Kur'ân*, *me'ânî*, *ruvât*, *tahlîl*, *mevzû*, *etrâf*, *tahrîc*, *çâmi'u'l-metn*, *sened*, *şerh*, *naklu'n-nass*, *tibâ'a* başlıkları altında verilen on üç seçenekten birinin tercih edilmesi gerekir.

Burada özellikle hadis ilmi açısından yakından ilgili olan şu seçenekler önemlidir: (1) *Tahlîl*: Hadisin ilk kaynağı hakkında bilgi verilmekte, yani *kudsî*, *merfû*, *mevkûf* veya *maktû*... vs. olduğu belirtilmektedir. (2) *Mevzû*: Hadisin hangi konulara temas ettiği belirtilmektedir. (3) *Etrâf*: Hadisin mükerrer rivayetinin bulunup olmadığını gösterir. (4) *Tahrîc*: Hadisin yer aldığı eserlerdeki numarası ve bulunduğu babın adı belirtilmektedir. (5) *Sened*: Hadisin senedi ve rivâyet tarikleri hakkında bilgi verilmektedir. İsnadda bulunan râvîler şema hâlinde verilirken, isnâdın tarikleri hakkında da “*merfû*, *mevkûf*, *maktû*, *muttasıl*, *munkatî*, *senedi tek veya birden fazla*... v.s.” şeklinde açıklamalar yapılmaktadır. (6) *Ruvât*: hadisin senedinde geçen râvîlerin terceme-i hâli (ismi, tabakası, künyesi, oturduğu belde, vefat tarihi ve yeri, hocaları (şuyûh), talebeleri (telâmîz), hadis ilmindeki yeri (rütbe) ve güvenilirlik derecesi birkaç kelimeyle belirtilmektedir. Ancak bu son görüşün kime ait olduğu veya bu görüşün alındığı eserin adı verilmemektedir. Ayrıca, CD'yi hazırlayan ilim adamlarının adları da verilmemesinden bu görüşün kime veya kimlere ait olduğu bilinmemektedir. Son olarak râvîlerin güvenilirlik derecesini tespite yarayan cerh ve ta'dil ifadeleri ve münekkid muhaddislerin değerlendirmeleri ortaya konulmuştur.

III. Uygulama:

Sözgelimi, hadis CD'sinde, “... لتفتحن القصة.../İstanbul, elbette fethedilecektir...” hadisi hakkında bilgi almak istendiğinde izlenecek yol şu şekilde özetlenebilir. Söz konusu CD'de bu hadisin yukarıda belirtilen dokuz kaynaktan hangilerinde yer aldığını öğrenebilmek için önce ekranın sağ üst köşesinde ikinci şık olarak yer alan **Bahs** ikonunun üzeri tıklanır. Ardından **el-Bahsü's-Sarfi**'nin üzeri tıklanır. **el-Cümle**'nin karşısına hadisin ilk iki kelimesi (“ لتفتحن ... القصة...”) Arapça olarak yazılır. Bu yazıldığında ekran hareketlenir. Bu durumda üzerinde **büyükteç** resmi bulunan sağdaki en alt düğme tıklanıldığında ekranda bu hadisin Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde 18.189 no.lu hadis olarak yer aldığı görülecektir.

Böylece aranan (“... لتفتحن القصة...”) hadisinin dokuz kitaptan sadece Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde 18.189 numaralı hadis olarak yer aldığı görülecektir.³

Bu hadis hakkında ayrıntılı bilgi almak için önce *Kaimetü'l-Mevadî* (Konular Listesi) bölümüne (sağ alt köşedeki *açık kitap* resmi bulunan düğme) tıklanır. Bu durumda ekranın sağ tarafında yukarıdan aşağıya *arz*, *kur'ân*, *me'ânî*, *ruvât*, *tahlîl*, *mevzû*, *etrâf*, *tahrîc*, *çâmi'u'l-metn*, *sened*, *şerh*, *naklu'n-nass*, *tibâ'a* şeklinde on üç ayrı seçenekle karşılaşılır.

Bu seçeneklerden *Ruvât* seçeneği kullanıldığında bu hadisin senedindeki râvîler hakkında az önce belirtilen beş ayrı konuda bilgi alınır.

Yine (“... لتفتحن القصة...”) hadisi ele alınacak olursa; **Ruvât** seçeneğindeki beş tercihten biri olan **Rütbe** konusunda bu hadisin senedinde yer alan râvîlerden (Abdullah b. Muhammed b. Ebi Şeybe) hakkında “*sika hafız*” bir diğeri (Zeyd b. Hubab) hakkında ise “*sadûk*, *yukhtü fi-hadisi-Sevri*” -doğru sözlüdür ama Süfyan es-Sevri'nin hadisini rivayet ederken yanılmaktadır- denilirken; (Velid b. Mugire el-Meafirî) hakkında tek kelime ile “*sika*” -güvenilir-, (Abdullah b. Bişr el-Has'amî) hakkında kısaca “*sadûk*” -doğru sözlü- denildiğini, hadisin râvîsi (Bişr el-Has'amî) hakkında ise; “*Sahabedendir*, *sahabenin rütbesi adalet ve tevsik mertebelerinin en yükseğidir*”, denildiği görülecektir.

-**Tahlîl** seçeneği seçildiğinde ekranın alt tarafında bu hadis hakkında şu bilgi verilmektedir: “*Hadis şerif, merfû' li'n-nebiyyi sallallahu aleyhi ve sellem*”.

-**Mevzu** başlığında bu hadisin iki ayrı konuya temas ettiği belirtilmektedir: 1. *İnbau'n-Nebiyi bil-Gayb: es-Sırah*, 2. *Meşrû'iyetü'l-Cihad: Cihad*.

-**Etrâf** konusunda ise bu hadisin mükerrer rivayetleri olmadığı zikredilmektedir.

-**Tahrîc** seçeneği tıklanıldığında “*İnferade bihi Ahmedü'bnü Hanbel*” (Bu hadisi sadece Ahmed b. Hanbel rivayet etmiştir.) ifadesiyle karşılaşılacaktır.

-**Sened** konusuna göz atıldığında **Senedü'l-Hadis** şikkında hadisin râvîleri arasındaki irtibatın şematik olarak açıklandığı görülmektedir.

Burada ayrıca hadisin senedindeki râvîlerin güvenilirlik derecesi farklı renklerle de gösterilmektedir. (*Le-tüftehanne'l-Kustantiniyye*...) hadisini rivayet

³ “İstanbul elbette fethedilecektir...” (“... لتفتحن القصة...”) hadisi, Hakim, Zehebî ve Süyûtî'ye göre “*sahih*”, İbn Abdilberre'ye göre “*hasen*” derecesindedir. Bu hadis, dokuz temel hadis kaynağı arasında sadece Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer alsa da; bu eserden başka tesbit edebildiğimiz 12 meşhur hadis kaynağında senediyle nakledilmektedir. M. Nasıruddin el-Elbani'nin bu hadisin zayıf veya uydurma olduğu şeklindeki görüşü -kanaatimizce- isabetli değildir. (Bkz: İbn Kani', *Mu'cemu's-Sahabe*, thk. Halil İbrahim Kutlay, Mektebetü'l-Baz, Mekke 1998, 2/670 Hadis No:136; İsmail Lütfü Çakan, *Hadislerle Gerçekler*, Erkam Yayınları, İstanbul 1993, 2/251; Ali Yardım, “*Fetih Hadisi Üzerinde Bir Araştırma*”, *Diyanet Dergisi*, Ankara ts. XIII,2 s. 116)

eden sahabî için adalet ve güvenilirlik mertebelerinin en yükseği anlamında beyaz renk kullanılmış, diğer dört râvînin güvenilirlik derecelerini belirtmek için çok güvenilir olandan aşağıya doğru açık sarı, koyu sarı, açık yeşil, koyu yeşil renkleri kullanılmıştır. Aranan bu hadisin senedinde zayıf râvî olmadığı için zayıf râvîler için kullanılan kırmızı renk kullanılmamıştır.

Sened konusunun *Turuku'r-Rivaye* şıkında sağ üst köşede bu hadisin “*merfû* (Peygamberimizin sözü), *muttasıl* (senedi kesintisiz), *ekser min sened*” (birden fazla senedi bulunan) bir hadis olduğu belirtilmiştir.

Bu giriş ve tanıtımdan sonra hadis CD'sini olumlu ve olumsuz yönleriyle her iki açıdan değerlendirmek istiyoruz:

IV. Hadis CD'sinin İlim Dünyasına Kazandırdığı Avantajlar

Mevsû'atü'l-Hadîsî's-Şerîf adlı hadis CD'sinin ilim dünyasına kazandırdığı yararlar ve avantajlar aşağıdaki birkaç noktada özetlenebilir:

A. Kaynakları taramada zaman ve enerji tasarrufu sağlaması

Hadis CD'sinde dokuz temel hadis kaynağının aynen tescil edilmiş olması, ilim erbabı için gerçekten çok büyük bir imkândır. Bu sayede kaynakları tarama ve hadisi arayıp bulmada zaman kaybetmeyen ilim adamı, asıl zamanını ve enerjisini hadis senedini ve metnini değerlendirme, ya da hadisten hüküm çıkarma noktasında kullanabilecektir.

Böylece günümüz problem ve sorunlarına süratli bir şekilde *nebevî çözümler* sunmak ve çağlarüstü vahiy ve sünnet kültüründen azamî ölçüde yararlanmak mümkün olacaktır.

Bütün ilim erbabı için olduğu gibi hadis ilmiyle meşgul olanlar için de zamanın önemi büyüktür. Bir hadisin metnini veya senedini bulabilmek için günlerce, aylarca yorulan ama buna rağmen o hadisin metnini veya senedini bulamayan kimseler çoktur.

Teknik imkânsızlıklar sebebiyle ilmî araştırmalarda kaybedilecek her dakika, Sünnet'in aydınlığına son derece muhtaç olan günümüz insanı için büyük bir kayıp olacaktır. Manevî krizler ve sosyal buhranlar içerisinde kıvranan günümüz toplumuna Nebvî Mesajı en doğru ve en süratli bir şekilde sunma görevini üstlenen İslâm âlimi, davasına son derece destek olacak teknolojik imkânları en güzel şekilde kullanmalıdır.

B. Ana kaynaklara kolaylıkla ulaşma imkânı vermesi

Maddî, fizikî veya coğrafi imkânsızlıklar nedeniyle hadis kitaplarından bir kısmını elinde bulunduramayan bazı âlimler, hadisin derecesini tesbit edebilmek için ya hafızalarına ya da ellerindeki eserlere dayanarak hadis dereceleri

hakkında hüküm vermeye çalışmışlardır. Bu da zaman zaman hadis hakkında verilen hükümlerin ve ortaya konan görüşlerin isabetsizliğiyle sonuçlanmıştır.

Bilindiği gibi hadisleri, senedleriyle birlikte nakleden ana kaynaklarından tahrîc etmeyip de hadisleri sadece metinleriyle nakledip senedlerini zikretmeyen ikinci derecedeki tali kaynaklara başvurulması, Hadis Tahrîci İlmî'nde **tahrîc eksikliği** (*kusur fi't-tahrîc*) olarak adlandırılmaktadır. Bu eksiklik hadis hakkında isabetsiz, yanlış ve tutarsız hüküm vermeye sebep olan ciddî bir eksiklik niteliindedir.

Meselâ: *Sahih-i Buharî*'de bulunan bir hadis için her hangi bir mev'ıza kitabının kaynak verilmesi, ya da *Sahihayn*'da rivayet edilen bir hadis için sadece Buharî'nin isminin verilmesi bu çeşit bir eksikliktir.

Hadisin kaynağı belirtilirken, hadisi *müsned* olarak (senediyle birlikte) nakleden ilk hadis kaynaklarının isminin verilmesi gerekirken; senedsiz nakleden (*Riyazu's-Salihîn*, *İhyau Ulûmi'd-Dîn*, *el-Camiu's-Sagîr*, *Keşfü'l-Hafa* gibi) ikinci derecede bir hadis kitabının kaynak olarak verilmesi de aynı şekilde tahrîc eksikliğidir.

Hadislerin bilgisayar ortamına aktarılması, bu çeşit tahrîc eksikliklerinin ortadan kaldırılmasına katkıda bulunmakta, hadisleri senediyle nakleden güvenilir ana kaynaklara doğrudan başvurma imkânı vermektedir. Böylece hadis tahrîci daha isabetli, daha sağlıklı ve ilmî ölçülere daha uygun olmaktadır.

C. Hadisin farklı rivayetlerin bilinmesine yardımcı olması

Hadis tahrîcinde önemli kurallardan biri, hadis rivayetlerinin birbirini güçlendirmesi, takviye etmesidir. “*Senedi zayıf*” bir rivayetinin daha kuvvetli senedlerle te'yid edilmesi, bu hadisin derecesinin yükselmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla hadisin farklı rivayetlerinin bilinmesi, derecesinin tesbit edilmesi noktasında çok yararlı olacaktır.

Bilindiği gibi, **hasen li-zatihî** derecesindeki bir hadis, başka bir yönden rivayet edildiğinde güçlenir ve **sahih** derecesine yükselir. Aynı şekilde -râvîleri hafıza zayıflığı ve benzeri kusurlarla nitelendirilen- **zayıf hadis** tariklerine bir başka bir tarik eklendiğçe, bu hadis **hasen (li-gayrihi)** derecesine yükselir.⁴

Özellikle hadislerin senedleriyle birlikte nakledilmesi, farklı varyantların ortaya çıkmasına, dolayısıyla hadis derecesinin daha sağlıklı bir şekilde tesbit edilmesine katkı sağlayacaktır.

⁴ İbn Salah, *Ulûmu'l-Hadis*, thk. Nureddin Itr, Beyrut 1998, s. 37; İbn Hacer, *Nuhbetü'l-Fiker*, thk. Nureddin Itr, s. 74; Süyûtî, *Tedribü'r-Ravî*, thk. Abdülvehhab Abdüllatif, Beyrut 1979, 1/91.

Hadisin bütün rivayetlerine süratli ve sağlıklı bir şekilde ulaşabilmek ve hadis derecesinin en sağlıklı ve en doğru şekilde tesbit edilebilmesi için hadis CD'sinin büyük desteği ve yardımı olmaktadır.

D. Hadis senedlerinin rivayet şemasının çıkarılmasına yardımcı olması:

Hadis CD'sinin "**sened**" bölümünde râvîler arasındaki rivayet irtibatı şematik olarak ortaya konulmuştur. Ayrıca bu şemada râvîlerin güvenilirlik dereceleri farklı renklerle açıkça belirtilmiştir.

Hadis senedlerinin rivayet şemasının ortaya konulması, râvîler arasındaki irtibatı ve râvî dağılımını ortaya koymaktadır. Böylece bir hadisin kaynaklarda bulunan bütün tarikleri kolaylıkla tesbit edilmektedir.

Bu şema ile hadisin mütevatir, meşhur veya garib olup olmadığı da kolayca anlaşılmakta ve hadisin kudsi, merfû, mevkuf ve maktû olup olmadığı belirtilmektedir. Bütün bu bilgiler ışığında yapılacak sened tetkiki, elbette daha isabetli, daha sağlıklı ve daha ilmî olacaktır.

Hadis senedlerinin rivayet şeması ile ilgili ilk çalışmalar *hadis cüzleri*, *müstahrac*, *emalî* ve *etrâf* kitaplarıyla ortaya konulmuştur. Ebu'l-Haccac el-Mizzî (öl.742 h.)'nin *Tuhfetü'l-Esrâf* kitabı, *etrâf* (hadis metninin bir kısmı verilerek yapılan hadis tahrîci) konusunda en meşhur kitaplardan biridir.⁵

Bu konuda son yıllarda yapılan takdire değer çalışmalar da bulunmaktadır. Dr. Abdülmelik Bekr Abdullah Kadî'nin "*Nebevî Hadis Ansiklopedisi*" isimli kişisel hadis tahrîci projesi, rivayet şemaları konusunda yapılmış başarılı, yeni ilmî çalışmalardan biridir.⁶

E. Hadislerin tamamının derlenebilmesi ve kesin sayısının tesbit edilebilmesi için güzel bir adım olması

Günümüzdeki bilgisayar alanındaki geniş teknolojik imkânlarla rağmen bütün İslâmî eserlerde zikri geçen hadisleri içeren ansiklopedik anlamda bir eserin hazırlanmamış ve hadislerin kesin sayısının halâ tesbit edilememiş olması hadis ilmi açısından büyük bir eksiklik. *Mevsû'atü'l-Hadîsî's-Şerîf* CD'si bu yönde atılmış takdire değer güzel bir adımdır.

Hadislerin bilgisayar ortamına aktarılması konusunda şimdiye kadar yapılmış olan bilinen en kapsamlı ve en geniş çalışma, Ürdün'de hazırlanan ve ilk

⁵ Etrâf kitapları hakkında bkz. Kettanî, *er-Risaletü'l-Müstrâfe*, Beyrut 1996, s. 167

⁶ Dr. Abdülmelik Bekr Abdullah Kadî, *Mevsû'atü'l-Hadîsî'n-Nebevî* (Bu proje çerçevesinde ilk yayınlanan beş eser şunlardır: 1.*Ehadîsü'z-Zekât*, Riyad 1986; 2.*Ehadîsü's-Siyam*, Riyad 1987; 3.*Ehadîsü'l-Hacc ve'l-Umre*, Riyad 1988; 4.*Ehadîsü'l-Haremeyn ve'l-Mescidi'l-Aksa*, Riyad 1988; 5.*Salâtü'l-Cum'a*, Riyad 1990)

versiyonu 1999 yılında piyasaya sürülen ve Elfiyye adıyla bilinen "*el-Mektebetü'l-Elfiyye li's-Sünneti'n-Nebeviyye*" adlı hadis CD'sidir.⁷

Elfiyye CD'si, 200.000 müsned hadis metni, 150.000 aşkın râvî tercümesi ve 80.000 hadis hakkında hükmü ihtiva eden, hadis metinleri, hadis şerhleri ve hadis ricaline ait toplam olarak 1300 (bin üçyüz kitabı) içeren şimdiye kadar yayınlanmış en büyük Hadis Ansiklopedisi niteliğindedir. Ancak hadis senedini ve metnini bulma yönünden yararlı olan Elfiyye CD'sinde, yer alan hadislerin dereceleri konusunda "*sahih, hasen, zayıf, mevzu...vs*" şeklinde bilgi verilmemektedir.

Bundan yüzyıllar önce *el-Ehadîsü'l-Muhtâra* müellifi Ziyaeddin el-Makdisî (öl.643), *el-Camiu'l-Kebîr* müellifi Celâleddin es-Süyûtî (öl.911), *Kenzü'l-Ummal* müellifi Ali el-Müttekî el-Hindî (öl.975) gibi âlimlerin kendi dönemlerinde ellerindeki cılız ve yetersiz imkânlarla bütün hadisleri tek bir eserde toplama konusunda kapsamlı, başarılı ve ciddi çalışmalar sergilemeye teşebbüs etmeleri ilim dünyasında takdirle anılmaktadır.

Artık bundan böyle yeni hadisler icad(!) edilemeyeceğine ve hadislere yeni ilâveler yapılamayacağına göre, bütün hadislerin senedleri tesbit edilmeli ve hadisler hakkındaki geçmiş bütün münekkud hadis âlimlerinin değerlendirmeleri birarada toplanmalıdır.

Ayrıca hadis râvîlerinin güvenilirliği hakkında bütün hadis âlimlerinin görüşleri derlenmeli ve Peygamberimiz (s.a.v)'den zamanımıza kadar telif edilen bütün kaynak eserlerde yer alan hadislerin kesin sayısı ve dereceleri artık net olarak tesbit edilebilmelidir.

F. Metin tenkidine yardımcı olması:

Hadis âlimleri, hadisler hakkında hüküm verirken sadece *Sened Tetkiki* ile yetinmemişler, hadisleri aynı zamanda İç Tenkit adı da verilen metin tenkidine tabi tutmuşlardır. Özellikle Mevzû Hadisler (hadis diye uydurulan sözler) konusunda *Metin Tenkidi* metodu hadis âlimleri tarafından yaygın ve başarılı bir şekilde kullanılmıştır.

"*Metin Tenkidi*", hadis metninin Kur'anın temel esaslarına, sarîh sünnete, aklın değişmez prensiplerine, tarihi, coğrafi, fizikî gerçeklere ayrıca diğer sosyal ve pozitif ilimlerin verilerine göre hadis olup olmadığının incelenmesi, hadis metninin ilmî ölçülerle eleştirilmesi demektir.⁸

⁷ "*el-Mektebetü'l-Elfiyye li's-Sünneti'n-Nebeviyye*" (el-Isdar 1.5) CD'si, Merkezü't-Turas li-Ebhâsi'l-Hasibî'l-Âli, Amman /ÜRDÜN)

⁸ "Metin **Tenkidi**" konusu için bkz. Salahaddin İdlîbî, *Menhecü Nakdi'l-Metn Inde Ulemai'l-Hadîsî'n-Nebevî*, Beyrut 1983; Müsfir Azmullah ed-Dümeynî, *Mekayîsü Nakdi Mütüni's-Sünneh*, Riyad 1984; Muhammed Tahir Cevabî, *Cuhûdu'l-Muhaddisin fi Nakdi Metni'l-*

Asr-ı Saadette Hz. Aîşe, Hz. Ömer, Hz. Ali (r.a) gibi bazı sahabîlerle başlayan, sonraları genellikle fıkıh âlimleri, hadis münekkidleri ve hadis şarihleri tarafından uygulanan Metin Tenkidi yöntemi ile hadis metni çeşitli açılardan incelenmekte, böylece hadisle bize ulaştırılmak istenen nebevî mesaj daha net bir şekilde ortaya konulmaktadır. Verilmek istenen nebevî mesajın arka planı, hikmet ve incelikleri, Metin Tenkidi metoduyla daha iyi bir şekilde anlaşılacaktır.

Hadis CD'sinde herhangi bir konuyla ilgili olan bütün rivayetlerin göz önünde bulunması, hadislerin daha iyi anlaşılmasına, hadis metninin Peygamberimiz (s.a.v)'e aidiyetinin tesbit edilmesine, hadis problemlerinin giderilmesine ve metin tenkidine yardımcı olduğu gibi; birbirleriyle çelişkili gibi görünen hadislerin (Müşkilü'l-Hadis ve Muhtelefü'l-Hadis'in) daha sağlıklı bir şekilde yorumlanmasına da yardımcı olacaktır.

Ancak Metin Tenkidi, Hadis Literatürü'ne tam anlamıyla vakıf olan, Sünnetin ruhunu ve özünü yakalamış, derin ilim ve takva erbabı âlimler tarafından yapılabilecek bir çalışmadır. Nebevî mesajın derinliğine inememiş sığ anlayış ve dar ufukla, modernist ön yargılarla, reformist ve oryantalist bakış tarzıyla yapılacak Metin Tenkidi, hadisin çağlarüstü mesajını gölgeleyecek ve Nebevî Mesaj'ın asıl amacını unutturacaktır.

II. Hadis Cd'sinin Eksiklikleri ve Dezavantajları:

Mevsû'atü'l-Hadîsi's-Şerîf CD'sinin, ilim dünyasına kazandırdığı yukarıda işaret edilen önemli birtakım yarar ve avantajları yanında; mutlaka dikkat çekilmesi gereken bazı eksiklikleri ve dezavantajları da bulunmaktadır. Bu eksiklikler aşağıdaki birkaç noktada özetlenebilir:

A. Hadislerin kabul ve red açısından derecelerinin belirtilmemesi

Hadis Usûlü ilminin önemli konularından biri ve hadis tahrirci ilminin önemli fonksiyonlarından biri, hadislerin kabul edilip edilmemesi açısından sahih, hasen, zayıf veya mevzû şeklinde derecelerinin belirtilmesidir. Ne yazık ki, titiz bir şekilde hazırlanan ve dokuz temel hadis kitabını ihtiva eden hadis CD'sinde ele alınan her hadis hakkında önemli bilgiler verilmesine rağmen, hadislerin kabul ve red açısından (sahih, hasen, zayıf veya mevzû şeklinde) dereceleri belirtilmemiştir.

Sahih-i Buharî ve Sahih-i Müslim hadisleri hüccet -sahih ve muteber hadisler- oldukları için; hadis CD'sinde bu iki kaynak eserde geçen hadislerin (sahih, hasen şeklinde) derecesinin belirtilmesi pek önemli olmasa da; hadis CD'sinde

verilen bilgiler ışığında diğer hadis kaynaklarındaki hadislerin derecelerinin belirtilmemesi için -kanaatimce- kabul edilebilecek bir neden bulunmamaktadır.

Bilindiği gibi, değerlendirmelerinde sert ve titiz -müteşeddid- olan bazı ilim adamlarının pek ölçülü ve insafılı sayılmayacak ifadeleri bir yana, Sahih-i Buharî ve Sahih-i Müslim hadislerinin *hüccet* -sahih ve muteber hadisler- olduğu hususunda ümmetin âlimlerinin ittifak ettiği bilinmektedir.⁹

Belki de bu nedenle hadis CD'sindeki Sahih-i Buharî ve Sahih-i Müslim hadislerinin (sahih, hasen, zayıf şeklinde) derecelerinin belirtilmesine gerek duyulmamış olabilir.

Ancak *Sahih-i Buharî* ve *Sahih-i Müslim* dışındaki diğer yedi eserde yer alan hadislerin sadece râvileri hakkında verilen hükümlerle yetinilmesi ya da hadislerin sadece (*muttasıl*, *munkatı'*, *merfû*, *kudsî* gibi) bazı isnad özelliklerinin belirtilmesiyle yetinilmesi, bu hadislerin kabul edilip edilmemeleri açısından (*sahih*, *hasen*, *zayıf* veya *mevzu* şeklinde) derecelerinin net olarak belirtilmemesi, *Mevsû'atü'l-Hadîsi's-Şerîf* CD'sinin mutlaka giderilmesi gerekli çok açık ve önemli bir eksikliğidir.

Hatta büyük bir emek harcanarak ilmî ve akademik anlamda büyük bir titizlikle hazırlanmış olan *Mevsû'atü'l-Hadîsi's-Şerîf* CD'sinde; yeralan zikredilen hadislerin *sahih*, *hasen*, *zayıf* olduğunun zikredilmesiyle yetinilmemeli, daha kapsamlı araştırmalar yapılarak ele alınan her hadis, eldeki diğer rivayetlerle karşılaştırılmalı ve böylece incelenen hadisin *sahih li-gayrihî* veya *hasen li-gayrihî*, veya *zayıf* olup olmadığı ayrıca ortaya konulmalıydı.

B. Hadisin "merfû" olduğunun belirtilmesiyle yetinilmesi

Hadis CD'sinin *Tahlîl* maddesinde hadisin *kudsî*, *merfû*, *mevkûf* veya *maktû* olduğu belirtilmektedir. Bu çeşit ifadeler, hadisin kaynağının bilinmesi açısından yararlı olmakla birlikte yeterli değildir. Çünkü bu açıklamalar hadisin derecesi hakkında net hüküm bildirmemektedir. *Kudsî*, *merfû*, *mevkuf* veya *maktû* hadislerin aynı zamanda *sahih*, *hasen*, *zayıf* hatta *mevzû* olabilecekleri düşünüldüğünde, verilen bilginin eksik ve yetersiz olduğu anlaşılacaktır.

Meselâ: İbn Mace'nin *Sünen*'inde Ebu Hureyre (r.a)'den rivayet edilen (Her Peygamberin Cennet'te bir arkadaşı vardır. Benim oradaki arkadaşım Affan

⁹ İbn Salah, *Ulûmu'l-Hadis*, thk. Nureddin İtr, Daru'l-Fikr, Dimaşk 1998, s. 18; Nevevî, *Şerhu Sahih-i Muslim*, 1/19; Siraceddin Bulkîni, *Mehasinu'l-Istilah*, thk Dr. Aîşe Abdurrahman, Beyrut 1974, s. 101; Salahaddin Alâî, *en-Nakdü's-Sahih*, thk Mahmud Said Memduh, Beyrut 1990, s. 27; İbn Hacer, *Nüket* 1/380; Sehavî, *Fethu'l-Mugis*, 1/50; Süyûtî, *Tedribu'r-Ravî*, Daru İhyai's-Sünneti'n-Nebeviyye, Beyrut 1979, 1/132; Aliyyü'l-Karî, *Şerhu Şerhu Nuhbeti'l-Fiker*, thk. Muhammed Nizar Temim ve Heysem Nizar Temim, Darul-Erkam, Beyrut, ts. s. 218; Mahmud Said Memduh, *Tenbihu'l-Muslim*, Mektebetü'l-İmami's-Şafîi, Riyad 1988, s. 9

oğlu Osman'dır) “*Li-küllî nebiyyin rafîkun fî'l-cenneh. Ve Rafîkî fîha Usmanü'bnü Affan*”,¹⁰ hadisi hakkında Hadis CD'sinin **Tahlil** seçeneğinde “*Hadis şerîf merfû' lî'n-nebiyyi sallallahu aleyhi ve sellem*” denilmiştir.

Oysa bu hadis, *merfû* olmasına rağmen ne sahih ne de hasen olmayıp, “çok zayıf” bir hadistir. Zira hadisin senedindeki râvîler arasında yer alan “**Osman bin Halid bin Umer el-Medenî**” isimli râvî, hadis CD'sinin *rütbe* başlığı altında belirtildiği gibi “*metrûkü'l-hadis*” (hadisi terk edilen, ittifakla zayıf) bir râvîdir. Senedinde böyle “çok zayıf” bir râvî bulunduğu, dolayısıyla hadis “çok zayıf bir hadis” olduğu halde Hadis CD'sinde bu hadisin ne “zayıf” ne de “çok zayıf” olduğuna işaret edilmemesi büyük bir eksikliklerdir. Bu örnek, tek bir örnek olmayıp *Mevsû'atü'l-Hadîsî'ş-Şerîf* CD'sinde buna benzer yüzlerce örnek bulmak mümkündür.

C. Hadisin “muttasıl” olduğunun belirtilmesi ile yetinilmesi

Hadis CD'sinin **Sened** başlığı altında hadisin *muttasıl* (senedi kesintisiz) veya *munkatî'* (senedi kesintili) olduğunun belirtilmiş olması da hadisin derecesinin bilinmesi konusunda yeterli değildir.

Munkatî' (Senedinde kopukluk ve kesinti bulunan) hadis, *zayıf hadis* çeşitlerinden biri olduğu için, hadis hakkında verilen *munkatî'* hükmü bir dereceye kadar anlamlı olsa da; hadisin *muttasıl* (senedi kesintisiz) olması mutlaka sahih olmasını gerektirmemektedir. Zira hadisin *muttasıl* (senedinin kesintisiz) olması, sahih hadis şartlarından sadece biridir.

Dolayısıyla her sahih hadis, muttasıl olmakla beraber, her muttasıl hadis sahih değildir. *Muttasıl* olup da *sahih* hadisin diğer şartlarını taşımadığı için *hasen* derecesinde olan ya da diğer birtakım nedenlerle *zayıf* derecesine düşen hadisler bulunmaktadır. Dolayısıyla hadis CD'sinde hadisin *muttasıl* olduğunun belirtilmesi, hadis derecesinin tesbiti açısından yeterli değildir.

Meselâ: İbn Mace'nin Sünen'inde Enes b. Mâlik (r.a.)'den rivayet edilen (İnne mine'n-nâsi mefatîha li'l-hayr, magalîka li'ş-şerr..) ¹¹ hadisi hakkında Hadis CD'sinin **Tahlil** başlığı altında “Hadis şerîf merfû' lî'n-Nebiyyi sallallahu aleyhi ve sellem”; **Sened** başlığı altında ise: “Merfû', muttasıl, sened vahîd” denilmiştir. Bu hadis, senedinde “**Muhammed bin Ebî Humeyd**” adında zayıf bir râvî bulunması nedeniyle “zayıf” bir hadis olmasına rağmen bu durum açık bir ifade ile belirtilmemiştir.

Bu hadisin senedi, hadis CD'sinde belirtildiği gibi *muttasıl* olmasına rağmen, senedindeki râvîlerden “Muhammed bin Ebî Humeyd” in “zayıf” olması sebebiyle, hadis, “*zayıf hadis*”tir.

Hadisin senedinin muttasıl olması, onun sahih veya hasen olmasını gerektirmez. Hadis CD'sinde bu hadis ve senedindeki râvîler hakkında bilgi verilmesine ve hadis CD'sinin *rütbe* maddesinde adı geçen râvînin “zayıf” olduğu belirtilmesine rağmen, hadisin “zayıf hadis” olduğunun belirtilmemesi büyük bir eksikliklerdir.

Bu örnek, tek bir örnek olmayıp *Mevsû'atü'l-Hadîsî'ş-Şerîf* CD'sinde buna benzer yüzlerce örnek bulmak mümkündür.

D. Hadis Tahrîcî İlmî'nde donukluğa sebep olması

Hadis râvîlerinin karakter tahlilini konu edinen cerh ve ta'dîl ilmi, icthadî bir ilimdir. Hadis ricalinin zayıf veya güvenilir olduklarının belirtilmesi, hadislerin *sahih* veya *hasen* olduklarının ifade edilmesi icthadî bir durumdur.¹²

Dolayısıyla gerek hadis senedindeki râvîlerin, gerekse hadis metninin değerlendirilmesinde farklı görüşlerin ileri sürülmesi gayet tabiidir. Cerh ve Ta'dîl kitaplarında her hadis münekkidi, râvî hakkında yaptığı inceleme ve araştırmalar sonucu vardığı kendi görüşünü ortaya koymakta, sonra bu görüşler incelenmekte ve râvî hakkında son hüküm verilmektedir.

Bilindiği gibi hadis dereceleri hakkında verilen hükümler, eldeki hadis rivayetlerine göre verilmekte, hadis kaynaklarında yeralan ama hadis tahrîc eden âlim tarafından daha önce bilinmeyen yeni veriler elde edildiğinde hadis hakkında verilen hüküm değişebilmektedir. İncelediği ve hakkında hüküm verdiği hadisin daha önce görmediği değişik rivayetlerini gördükten sonra bu hadis hakkındaki önceki kanaatlerinden dönen âlimler de vardır.

Meselâ: Hadis tashihinde sert ve titiz -müteşeddîd- bir âlim olarak tanıdığımız Muhammed Nasıruddin el-Elbanî (öl.1420/1999) *Silsiletü'l-Ehadîsî'd-Daîfe* adlı kitabındaki 316 no.lu hadis hakkında daha sonra elde ettiği hadisi takviye edici yeni *şevâhid* sebebiyle; bu hadis hakkında daha önce verdiği “*zayıf*” hükmünün yanlış olduğunu açıkça itiraf etmektedir.¹³

Elbanî'nin bu itirafı, bir eksiklik değil, bir titizlik ve fazilet örneğidir. Çünkü daima hakkın yanında olan, verdiği hükümlerde objektif ve tarafsız olan ilim adamı, hadislerin derecelerini belirtirken ilmî ölçülere uymak zorundadır.

Hadis araştırmacısının her hangi bir hadis hakkında elde ettiği bilgiler ışığında verdiği hüküm ve belirttiği derece, hadis kaynaklarını titizlikle tarama sonunda elde edeceği yeni veriler ışığında değişebilecektir. Dolayısıyla geniş bir

¹⁰ İbn Mace, *Sünen*: Mukaddime 11 (thk Muhammed Fuad Abdülbaki, 1/40 Hadis No: 109)

¹¹ İbn Mace, *Sünen*: Mukaddime 19 (thk Muhammed Fuad Abdülbaki, 1/86 Hadis No: 237)

¹² Tehânevî, *Kavaid fi Ulûmi'l-Hadis*, thk. Abdülfettah Ebu Gudde, Riyad 1984, s. 49

¹³ Elbanî, *Silsiletü'l-Ehadîsî'd-Daîfe*, Beyrut 1398, IV.bsk. 1/533 Dipnot (1). Elbanî'nin buradaki ifadesi şu şekildedir: “Bu hadisin bu kitaptan (*Zayıf Hadisler Silsilesi* kitabından) çıkarılması gerekirdi. Zira daha sonra (bu hadisi güçlendirecek) birçok şevâhid elde ettim. Bu nedenle bu hadisi diğer kitapta (yani *Sahih Hadisler Silsilesi* kitabında) 343 no. ile tahrîc ettim. Dolayısıyla burada buna dikkat çekme gereğini duydum.”

tetebbu, bitmek bilmeyen bir gayret, azamî titizlik ve büyük bir teennî ve en önemlisi büyük bir ihlas ve takvayı gerektiren hadis tahrîci, hadis CD'si vasıtasıyla âdeta dondurulmaktadır.

Bunun önlenmesi için, hadis CD'sinde yer alan hükümler, özellikle hadis ilmiyle meşgul olan ilim adamları arasında yeniden tartışılmalı, CD'de yeralan nakillere taklitçi ve teslimiyetçi bir bakışla bakılmamalı, bu görüşler sanki nihaî bir görüşmüş gibi kabul edilmemelidir. Râvîler hakkında nakledilen görüşlerin sahiplerinin de, bu görüşleri bilgisayar ortamına aktaran kişilerin de hata edebilecekleri ihtimali daima göz önünde tutulmalıdır.

Ayrıca hadis CD'sinde yer alan hadisler hakkında bu CD'de nakledilmeyen çeşitli görüşlerin de bulunduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir. Hatta hadis dalı dışındaki fıkıh, tefsir, tevhid, tarih ve diğer ilimlere ait değişik eserlerde çeşitli hadisler hakkında yapılan isabetli yorum ve değerlendirmeler de hadis CD'sinin yeni çıkacak versiyonlarında toplanmalı, bu tarihî, ilmî ve kültürel zenginlikten azamî ölçüde yararlanılmalıdır.

E. Hadis râvîleri hakkındaki “son tercih” sahibinin belirtilmemesi

Hadis CD'sinde hadis hakkında veya hadis senedindeki râvîler hakkında bazı görüşler nakledilmekte, bu görüşlerin kimlere ait olduğu tek tek belirtilmemektedir. Ancak nakledilen görüşler arasında son tercihin yapıldığı **Rütbe** başlığı altında yapılan son tercihin kime ait olduğu belirtilmemektedir. Meselâ: Sahih-i Müslim'de yer alan iki ayrı hadisin senedinde¹⁴ adı geçen “**Yahya bin Bîşr bin Kesîr el-Harîrî el-Kûfî**” isimli râvî hakkında hadis CD'sinde **rütbe** maddesinde “**Sadûk**” denilmiştir. Bu rütbenin verilmesinde kanaatimizce İbn Hacer el-Askalanî'nin **Takribü't-Tehzib** kitabındaki “**Sadûk**” ifadesi büyük rol oynamıştır.¹⁵

Oysa gerek Cerh ve Ta'dil âlimlerinin bu râvî hakkındaki görüşlerine ve gerekse İbn Hacer el-Askalanî'nin **Tehzibü't-Tehzib** kitabına bakılacak olursa bu râvî hakkında verilecek rütbenin “**Sika**” (güvenilir) olması gerektiği açıkça anlaşılacaktır.¹⁶

¹⁴ Birinci Hadis: Müslim, *Sahih*, Salâtü'l-Müsafirîn Bab: 17 Hadis No:738 (thk M. Fuad Abdülbaki: 1/509); İkinci Hadis: Müslim, *Sahih*, Sıyam Bab: 12 Hadis No: 1106 (2/778)

¹⁵ İbn Hacer, *Takribü't-Tehzib*, thk Muhammed Avvame, Beyrut 1986, s. 588 No: 7513

¹⁶ “**Yahya b. Bîşr b. Kesîr Ebû Zekerîyya el-Esedî el-Harîrî el-Kûfî**” (öl. 229 h.) hakkında cerh ve ta'dil âlimlerinden sadece Salih b. Muhammed Cezera: “**Sadûk**” ifadesini kullanmıştır. İbn Hacer de *Takribü't-Tehzib*'de Cezera'nın bu ifadesini tercih etmiştir. Halbuki bu râvînin talebesi Mutayyen ve Darakutnî, bu râvî hakkında “**Sika**” demiştir. “İle İlmî” mütehasısı ve müteşeddîd bir âlim olan Darakutnî gibi bir muhaddisin bu zat için “**Sika**” ifadesini kullanması çok önemlidir. İbn Hibban da onu “**Sikat**” (Güvenilir Râvîler) kitabında zikretmiştir. Ayrıca bu zatın talebelerinden olan İmam Müslim, bu üstadının iki hadisini “**Sahih**”ine almıştır. Zehebî, “**Siyer A'lâmi'n-Nübelâ**”da bu zat için “el-muhaddis el-imam es-sika” ifadesini

Kananatimizce hadis CD'sinin **rütbe** başlığı altında bu râvî gibi pek çok râvî hakkında yapılan son tercih, İbn Hacer el-Askalanî'nin *Takribü't-Tehzib* kitabındaki tercihi olmuştur. Halbuki râvî hakkında son söz söylenirken bu konuda önce İbn Hacer el-Askalanî'nin *başvurduğu* Cerh ve Ta'dil âlimlerinin görüşlerine müracaat edilmeli, bunlar değerlendirilip en isabetli tercih yapılmalı, gerekirse İbn Hacer'in görüşü alınmalıdır. Yeterli inceleme ve araştırma yapılmadan sadece *Takribü't-Tehzib*'le yetinmek ilmî açıdan isabetsiz olup günümüzde hadis tahrirlerinde yaygın olarak görülen yanlış bir yöntemdir.

Hadis CD'sinin **rütbe** başlığı altında râvî hakkındaki son tercihin kime ya da kimlere ait olduğu belirtilmemiştir. Bu tercih, Hadis CD'sini hazırlayan belirli bir ilim adamı veya komisyon tarafından yapılmışsa bu komisyondaki ilim adamlarının isimleri belirtilmeli idi.

Zira râvîler hakkında nakledilen görüşlerin değerlendirilmesi ve tercihinde, cerh veya ta'dil konusunda görüş bildiren âlimin ismi, kimliği, yaşadığı asır, ilmî seviyesi ve bakış açısı önemlidir. Râvî hakkında görüş serdeden ve râvîyi eleştiren âlimin değerlendirmelerinde aşırı titiz, ılımlı veya aşırı hoşgörölü olması durumları dikkate alınmaktadır.

Bilindiği gibi İmam Zehebî (öl.748) hadis râvîlerinin karakter tahlilleri hakkında söz söyleyen (münekkıd) hadis âlimlerini üç ayrı grupta mütalâa etmektedir:

1. Cerh konusunda katı ve şiddetli (müteannit), ta'dil konusunda râvîleri derinliğine inceleyen (mütesebbit) âlimler: İbn Maîn, Ebu Hatim ve Cevzecanî gibi...

2. İlmî (mutedil) ve insafî âlimler: Buharî, Ahmed b. Hanbel, Ebû Zür'a gibi...

3. Aşırı hoşgörölü (mütesâhil) âlimler: Tirmizî, Hakim ve Beyhakî gibi....¹⁷

Ayrıca râvîyi değerlendiren âlimin değerlendirdiği râvî ile çağdaş olup olmaması, değerlendirme yapan âlim ile değerlendirdiği râvî arasında itikadî veya fikhî mezhep ayrılığı, tasavvufî ve selefî meşrepler hakkındaki bakış açısı, siyasî görüş farklılığı ve benzeri durumlar inceden inceye tetkik edilmektedir.¹⁸

Hadis CD'sinde râvîler hakkında nakledilen ve sahibi belirtilmeyen görüşler, ilmî açıdan çok büyük bir anlam ifade etmemektedir. Bu nedenle hadis CD'sinde **Rütbe** maddesinde nakledilen son tercihin sahibi olan âlimin veya

kullanmıştır. Zehebî'nin bu ifadesi tercihe değer ifadedir. Dolayısıyla bu râvî hakkında verilecek en isabetli rütbe “**Sika**” (Güvenilir) rütbesi olmalıdır. (İbn Sa'd, *Tabakat*: 6/411; İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-Tadil*: 9/131; İbn Hibban, *Sikat*: 9/259; *Siyer A'lâmi'n-Nübelâ*: 10/647; Zehebî, *Kâşif*: 3/220; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*: 11/189; İbn Hacer, *Takribü't-Tehzib*: s. 588)

¹⁷ Zehebî, *Zikru Men Yu'temedü fi'l-Cerh ve't-Ta'dil*, thk. Abdülfettah Ebu Gudde, Kahire 1980, s. 158

¹⁸ Taceddin es-Sübki, *Kaide fi'l-Cerh ve't-Ta'dil*, thk. Abdülfettah Ebu Gudde, Kahire 1984, s. 29

âlimlerin ismi mutlaka belirtilmelidir. Hadis CD'sinde bu konuda herhangi bir açıklama yapılmamıştır.

F. Râvî hakkındaki görüşlerin nihai görüş gibi kabulüne neden olması

Hadis CD'sinin ortaya çıkmasıyla birlikte, hadis tahrîci noktasında yapılacak çalışmalar, konunu önemini ve ilmî derinliğini kavrayamayan bazı kişilerce basit görülmemekte; elimizde bu CD'ler varken artık hadis tahrîcinin pek anlamı kalmadığı şeklinde yorumlar yapılmaktadır.

Oysa hadis CD'sinde yer alan görüşler ve değerlendirmeler tartışmasız kabul edilen görüş ve değerlendirmeler değildir. Aslında hadis tahrîci kriterleri, hadis CD'sinde yer alan görüşlere de uygulanmalıdır. Bu CD'de nakledilen görüşlerin isabetli olup olmadığı doktora tezlerine araştırma konusu olacak niteliktedir.

Çok büyük bir muhaddis ve fukaha topluluğu tarafından derinliğine incelenmiş ve enine-boyuna tartışılmış olan *Kütüb-i Sitte* hadisleri hakkında hüküm vermekte pek zorluk yaşanmamaktadır. Ancak Kütüb-i Sitte dışındaki eserlerde yeralan hadisler ve bunların râvîleri hakkında verilen hükümler, aynı derecede isabetli olmayabilir. Bu çeşit hadisler ve râvîleri daha ayrıntılı bir şekilde incelenmeli, son derece titiz ve hassas bir araştırmaya tabi tutulmalıdır.

Hadis CD'sinde hadis âlimleri dışındaki ilim erbabı tarafından yapılan hadis râvîleri hakkındaki ilmî değerlendirmelerin tamamı bir arada toplanmalı; râvîlerin ve râvîleri değerlendiren âlimlerin yaşadıkları coğrafya, etkilendikleri siyasî, fikrî ve itikadî akımlar ile yaşadıkları dönemin sosyal ve kültürel yapısı bir laboratuvar çalışması halinde büyük bir titizlikle tetkik edilerek râvî hakkında en isabetli kanaatin ortaya konulmasına yardımcı olunmalıdır.

G. Hadis CD'sinin "Kaynak bolluğu, hadisi güçlendirir" izlenimi vermesi

Hadislerin bilgisayar ortamına aktarılması sonucunda, bir hadisin pek çok hadis kaynağında yer aldığı görülmekte, dolayısıyla hadis ilimleriyle fazla meşgul olmayan kişiler nazarında hadis CD'sinde belirtilen kaynak çokluğunun hadisin derecesini güçlendirdiği ve bir çok kaynakta bulunan bu çeşit hadislerin uydurma veya çok zayıf olamayacağı, en azından *makbul hadis* olduğu izlenimi hakim olmaktadır. Bu kanaat, ilmî dayanağı olmayan yanlış ve tutarsız bir kanaattir.

Zira bir hadisin pek çok hadis kitabında yer almış olması, onun *sahih* veya *hasen* olmasını gerektirmemektedir. Bilindiği gibi; bir hadisin *sahih*, *hasen* veya *zayıf* olması, o hadisin az veya çok hadis kitabında yer almasına değil, hadisin sened ve metin özelliklerine bağlı bir durumdur.

Bu konuda İmam Muhammed Zahid el-Kevserî (öl.1371/1950)'nin şu sözü çok anlamlıdır: "Vakidî¹⁹'nin tarikıyla rivayet edilen bir hadis, bin kitapta yer alsın bile tenkid ehli yanında hüküm değişmez".²⁰

Zira bazı hadis kaynaklarında sadece hadisleri derleme amacı güdülmüş, hadislerin derecelerini belirtme amacı güdülmemiştir. Bazı hadis kaynakları seçme sahih ve hasen hadisleri nakletme gayesi taşıırken, bazılarında bir konudaki bütün hadisler hiç bir ayrıma tabi tutulmadan aynen nakledilmiştir. Ya da hadis kaynağının müellifi, o eseri telif ettiği dönemde eserdeki bütün hadisleri aynı titizlikle inceleme imkânı bulamamış olabilir.

Bazı hadis kitaplarında müellif, hadisi senediyle nakletmek suretiyle üzerindeki sorumluluğunun kalktığını düşünmüş olabilir. Nitekim "Kim hadisi senediyle naklederse, -hadisin derecesi hakkında verilecek son kararı- sana havale etmiş olur" (*Men esnede fe-kad ehaleke*), denilmiştir.

Bu nedenle hadis CD'sinden yararlanırken; "aynı hadisin pek çok kaynaktan yer almasının hadisin derecesini güçlendirmeyeceği" gerçeği gözardı edilmemeli, pek çok kaynaktan zikri geçen bir hadisin, *sahih*, *hasen* veya *zayıf* olabileceği gibi, *çok zayıf*, hatta *mevzu (uydurma)* olabileceği ihtimali daima göz önünde bulundurulmalıdır.

H. Hadisler ve râvîler hakkında sadece muhaddislerin görüşlerini içermesi

Hadis CD'sinde cerh ve ta'dil âlimlerinin görüşleri yer almakta, ancak aynı hadisler hakkında değerli görüşleri olan diğer ilim adamlarının -fıkıh, tefsir, tevhid, islâm tarihi, arap dili ve belagatı âlimlerinin- hadis râvîleri ya da hadis metni hakkındaki görüşleri yer almamaktadır.

Hadis âlimleri, hadis râvîlerinin cerh ve ta'dili konusunda asırlar boyu süren ve büyük takdirle karşılanan son derece titiz, dikkatli ve itinalı çalışmalar sergilemişlerdir. Hadisleri tevsik etme yöntemi olarak hadis âlimlerinin ortaya koydukları bilimsel kriterler, bugün ilim dünyasını hayret ve dehşete düşürmektedir.

Bununla birlikte Hadis ilmi dışındaki ilim dallarında telif edilen eserlerde hadis dereceleri hakkındaki dağınık halde bulunan ilmî değerlendirmeler son derece önemlidir. Bu değerli görüş ve değerlendirmelerin bir araya getirilmesi ilim dünyası için son derece yararlı olacaktır.

Fıkıh, kelâm, tasavvuf, arap dili, Belagat âlimlerinin ve diğer ilim erbabının telif ettikleri eserlerde hadisler hakkındaki görüş ve düşünceleri bir arada

¹⁹ Bilindiği gibi, meşhur hadis âlimi ve tarihçi Muhammed b. Ömer b. Vakid el-Vakidî (öl. 206), tarihle ilgili rivayetleri dikkate alınan (muteber), ancak hadis ilmindeki rivayetleri ittifaqla zayıf olan (metrûk) bir âlimdir. (bkz: Hatib, *Tarihu Bağdad*: 3/3; Zehebî, *Siyer A'lâmi'n-Nübelâ*: 9/454; Zehebî, *Mizanü'l-İ'tidal*: 3/662)

²⁰ Muhammed Zahid el-Kevserî, *Makalât*, Matbaatu'l-Envar, Kahire 1373, s. 38.

derlenip incelendiğinde; bu tarihî zenginlik ve kültürel birikim yeni bir ufuk kazandıracak, bugün için önemli bazı konularda yeni bir bakış açısı elde edilmesine vesile olacaktır.

Eldeki rivayetlerin değerlendirilmesi ve isnad tetkiki konusunda günümüze kadar gelen muhaddis, müfessir, fakih, mütekellim ve diğer âlimler tarafından gerek râviler ve gerekse tek tek hadisler hakkında ifade edilen görüş ve tesbitlerin hadis tahrirci ilmi açısından önemi çok daha büyüktür.

Ele alınan hadisler hakkında değişik ilim dallarında mütehassıs olan âlimlerin görüş ve kanaatlerinin de hadis CD'sinde yer alması durumunda hadisi değerlendirecek olan ilim adamının daha isabetli ve daha sağlıklı bir neticeye varması kolaylaşacaktır.

K. Güvenilirlik Problemi

Hadislerin bilgisayar ortamına aktarılmasının getirebileceği olumsuz sonuçlardan biri, İslamî kaynaklarda kuşku meydana getirmek isteyen art niyetli bazı oryantalistler veya İslam düşmanları tarafından hadislerin tahrir edilmesi veya değiştirilmesi ihtimalinin söz konusu olmasıdır.

Tarihte yaşanan **Hadis Uydurmacılığı** gerçeği gibi, giderek daha fazla hissedilen küreselleşme sürecinde çeşitli nedenlerle hadise gölge düşürmek isteyenler çıkabilecek, hadis CD'lerinin güvenilirliğini tehdit edecek davranışlar sergilenecektir. Bu nedenle temel hadis kaynaklarının asıl yazma nüshaları titizlikle korunur, ya da bu yazma nüshalar büyük bir itina ile tahkik edilip yayınlanırsa, bilgisayar kanalıyla gelebilecek olumsuzluklardan ve tehlikelerden korunma mümkün olabilecektir.

Tevrat ve İncil'deki tahrifatın günümüze kadar devam ettiği bilinmektedir. Kur'an-ı Kerim'in Amerika'daki bir Fransızca tercümesinde bile tahrifat yapılmış, ancak Kur'an-ı Kerim'in aslı bütün İslâm alemi tarafından bilindiği için, bu tahrifat kolayca fark edilmiştir.

İstanbul'da 1995 yılında İSAV öncülüğünde yapılan Milletlerarası Sünnet Sempozyumu'nda; "Meselâ: İsrail'den gelecek bir disket içerisinde bize birtakım tahrif edilmiş hadisler gelirse, bunun çaresi nedir? diyerek bu probleme dikkat çeken değerli ilim adamı **Prof. Dr. Mustafa el-A'zamî** eskiden olduğu gibi hadis kitaplarının asıllarına, yazma nüshalarına müracaat edilmesini, bu yazma nüshaların hadisi gayet iyi bilen uzmanlar tarafından incelenip tahkik edilmesini, bu nüshaların mutemed nüshalar olarak takdim edilmesini, dolayısıyla bilgisayarda meydana gelecek hataların önüne geçilmesini teklif etmiştir.²¹

²¹ *Sünnetin Dindeki Yeri* İSAV Tartışmalı İlmî Toplantular Dizisi No: 25 Ensar Neşriyat, İst. 1998, s. 584

Nitekim yurt dışında, bazı fanatik Yahudi oryantalistler tarafından Kur'an ve Hadis gibi İslamî ilimlerde yanlış ve asılsız düşünceler aşlamak için birtakım web sayfaları açıldığına dikkat çekiyordu.²²

V. Sonuç

Sonuç olarak, hadislerin bilgisayar ortamına aktarılmasıyla ilgili olarak yapılan veya yapılacak bütün çalışmalar, iyi niyetli ve samimî çalışmalar olmaya bilir. Art niyetli, ön yargılı veya kasıtlı çalışmalara karşı, Hadis CD'lerinin programlanması, yazımı ve çoğaltılması konusunda; tarihte yaşanan hadis uydurmacılığına ve hadis uyduranlara karşı değerli hadis âlimlerinin gösterdikleri itina ve titizliğin benzeri bir hassasiyet sergilenmelidir. Ayrıca, nasıl ki, geçmişte yapılan bu tür çalışmalar sadece kötü niyetli hadis uydurmacılarına karşı yapılmamış, aksine bazı zâhid gibi gözüken hadis ilminde yeterli birikime sahip olmayan kişilere yönelik de olmuştur. Aynı şekilde bugün de iyi veya kötü niyetli hadis ilmine yönelik bütün çalışmalar 'ilmî açıdan' bir tenkide tâbi tutulmalı, ondan sonra yararlı veya zararlı olduğuna karar verilmelidir.

²² Bu web sayfalarının adreslerini veren uyarı mesajı aynen şu şekildedir: --Original Message-- From: Sent: Thursday, February 22, 2001 6:55 PM Subject: Islamic sites by Israel. Assalamu Alaikum. To all Muslimin & Muslimah, kindly take note the following websites. Be more careful while browsing it.. <http://www.thequran.com> <http://www.answeringislam.com> <http://www.aboutislam.com> Why ? Because These websites was created by the Israel. They are trying to mix-up of the mis-understanding about the Holy Al-Quran, Hadits & Islam. Please forward this e-mail to all the Muslimin & Muslimah around the world. Wassalam...